

BALOLDALI ALTERNATÍVA 1.

A MÚLT ÉRTÉKEI ÉS TANULSÁGAI

A Magyar Szocialista Párt a magyar társadalom jelentős politikai szerveződése. A párt azonban mintegy tíz éve súlyos válságban van, még akkor is, ha a 2019. évi önkormányzati választásokon az egyik számottevő ellenzéki pártként szerepelt, igaz, nem túl „izmos” választói bázissal. Ha javítani akarunk a helyzeten, akkor radikálisan változtatni szükséges a politizálásunkon, amit a társadalmi változások is szükségessé tesznek. Ennek lehetőségei a múlt számbavételén alapulnak, a múlt reális ismerete nyitja meg az utat a jelen stratégiai feladataihoz.

1. A szocializmus évtizedeiről: a társadalom modernizálása

Semmi sem indokolja, hogy az MSZP prominensei és tagjai behódoljanak annak a gyalázatos propagandának, amely az MSZMP vezető évtizedeket „kommunista rémuralomnak” állítja be, függetlenül attól, hogy ezekben az évtizedekben milyen társadalmi változások játszódtak le hazánkban. Az elutasításnak és a „múltvállalásnak” azonban nem a védekezés a hatékony eszköze, hanem a büszkén vállalható pozitív folyamatok és eredmények bemutatása. De ez is csak akkor hatékony, ha világosan látjuk a „kommunistázás” mögött meghúzódó súlyosan problémás szemléletet. Ez pedig a „hatalommániás” gondolkodás, amely semmi mást nem képes látni és láttatni a társadalomból és a politikából, csak a hatalom természetét és működését.

A rendszerváltozás előtti évtizedek értelmezésében és megítélésében van ugyanis egy általánosan elterjedt, de alapvetően téves nézőpont. A Kádár-rendszert szinte mindenki a hatalom természete felől igyekszik megragadni, s így az egész időszak minden eleme csupán csak egy politikai diktatúra része lesz. Ha leírásnak tekintjük, akkor egyszerűen nem igaz, amit Illyés Gyula írt: „Hol zsarnokság van, [...] a zsarnokság ott van jelenvalón mindenekben.” A költői és ideológiai túlzásokkal szemben a társadalom ugyanis nem homogén, hanem igen összetett valóság, s ebből csak az egyik fontos tényező a mindenkori hatalom természete és működése. Ráadásul a hatalom megítélésében nemcsak az számít, hogy kik vannak hatalmon és hogyan szerezték meg a pozíciókat, hanem az is, hogy az illetők a hatalom birtokában hogyan kormányoznak, *mit tesznek, vagy nem tesznek az ország javára*, az emberek gondjainak a megoldása érdekében. Másként mondva, milyen szakpolitikákat valósítanak meg.

A hatalomközpontú társadalomszemléletnek azonban nemcsak az a problémája, hogy hívei nem látják a fától az erdőt, hanem az is, hogy így gondolkodva kettéosztják a társadalmat. Lesznek a hatalommal bíró kevesek és a hatalommal nem rendelkező sokak, s ebben a kettős felosztásban a hatalom birtokosai okkal számíthatnak arra, hogy egyszerre élvezhetik az alul lévők szolgai alázatát, és sújtja őket a hatalom nélküliek morális megvetése. Másrészt, ha a politika semmi más, mint maga a hatalom, akkor belépünk a hátrányok és sérelmek elszívásának ördögi körébe. Mert ki ne szenvedett volna el már kisebb-nagyobb hátrányt élete során? Amiért így mindig mások, főleg a hatalmasok hibáztathatók. Mindez nem jelenti azt, hogy a hatalom, főleg a központi hatalom megragadása és megtartása nem fontos a politikai életben, nagyon is fontos, hiszen ez a feltétele a hatékony közösségi cselekvésnek, de ártalmas dolog ezt túldimenzionálni.

A szocializmus évtizedeinek értékelésében is érdemes tehát leszállni a hatalom „magas lováról” és „földközlebről” is széjjel nézni. Kérdésünk ezért az, hogy milyen változások játszódtak le a magyar társadalomban a Magyar Szocialista Munkáspárt országlása idején, mi

az, ami ekkor előrevitte az országot, és mi az, ami nem. Előjáróban azonban szögezzünk le egy fontos történelmi tényt. 1990 előtt hazánk egy jókora gyarmatbirodalom része volt, pontosabban egy új gyarmatosító erő, Oroszország uralkodott rajtunk. Ennek a birodalomnak az első körét a Szovjetunió alkotta, mi pedig a gyarmatbirodalom második körébe tartoztunk. Ez sok mindent meghatározott, mindenekelőtt a tulajdonviszonyokat, a hatalmi szerkezetet és az ideológiát, nem beszélve a külpolitikai orientációról. Nem volt ez titok szinte senki előtt, mégha a nyilvánosságban tilos is volt beszélni róla. Az ország vezetése „gúzsba kötve táncolt”, ráadásul egy olyan külső hatalom szorításában, amely nem az európai demokratikus kultúrát és civilizációt képviselte és kérte rajtunk számon. De bármit is akartak a birodalom központjában és a hazai moszkoviták, az 56-ot követő véres megtorlás és a rettenetes besúgórendszer egyértelműen politikai túlkapás és értelmetlen, funkciótalan hatalomféltés volt. Egyik se indokolható és vállalható semmilyen ideológia és politikai érv alapján.

Az MSZMP által kezdeményezett és megvalósított társadalmi változásnak azonban voltak olyan elemei, amelyek minden kétséget kizáróan az ország javát szolgálták. Három ilyen fontos terület volt: (1) a gazdasági modernizáció, (2) az egyenlőtlenségek mérséklődése (3) és a tömeges társadalmi felemelkedés lehetőségének megteremtése.

(1) Hazánk a 20. század közepén egy fél perifériális, gazdaságilag elmaradott ország volt, amelyben a modernizációs folyamatok leginkább csak szigetekben voltak jelen. A társadalom jeles gondolkodói már 1945 előtt sürgették a változásokat, néhány politikus pedig próbált ezért tenni, amik azonban elvetélt ideák és sikertelen próbálkozások maradtak. Legyen világos: bárki került volna hatalomra a második világháború után, csak az elmaradottságunk konzerválása révén tudta volna tovább halogatni a modernizációs folyamatokat, aminek a legfőbb társadalmi akadályát felül a klérussal összefonódott nagybirtokos réteg, alul pedig a parasztság helyzete és a falu állapota akadályozta. Az utóbbiról a népi írók szociográfiai munkái festettek megdöbbentő képet.

A modern ipari civilizáció kialakulása egyetlen nyugat-európai társadalomban sem volt egyszerű és könnyedén lezajló változás. Ez mindenütt súlyos konfliktusokkal, sőt „vérrel és verítékekkel” járt együtt, hiszen a társadalom tömeges átstrukturálódását jelentette, amely mélyen érintette az emberek mindennapi életét is. Hazánkban ezt a modernizációt a kommunisták és a szocialisták vitték véghez és irányították, mondhatni *rajuk maradt* a megvalósítása. Érdeemes ezt a folyamatot nem a kísérő ideológia, hanem a megvalósult gazdasági és társadalmi változások felől értelmezni.

A modernizáció érdekében hazánkban átalakításra szorultak a tulajdonviszonyok és tovább kellett vinni az ország iparosítását. A problémák középpontjában a parasztság helyzete állt. Egyrészt '45 előtt a Horthy által is erősen támogatott feudális jellegű nagybirtok nem volt képes a modern termelésre, a földeken leginkább olcsó bérű summások tömegeit dolgoztatták. Másrészt a földosztás után, ami évszázados vágyak teljesülése volt, a létrejött rengeteg kisbirtok az önellátáson kívül alig tudott többet termelni. A statisztikák szerint 1949-ben a munkaképes magyar lakosság mintegy hatvan százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, s ez az arány akkortájt a modern nyugat-európai országokban tíz százalék körül volt. A politikai feladat egyszerre volt elodázhatatlan és ijesztő: a parasztságot át kellett „terelni” a nagyiparba és ezzel együtt létre kellett hozni a hiányzó nagyipari termelést; üzemeket, gyárakat kellett építeni. Ezt hívták akkortájt extenzív (mennyiségi) iparfejlesztésnek, aminek a munkaerőbázisát egyrészt a kibontakozó szakmunkásképző iskolák és technikumok végzősei, másrészt a faluról az iparba és a városokba áramló paraszti tömegek, az ingázók népes tábora adta.

Ezzel együtt az ötvenes évek végén a mezőgazdaságban is ki lettek alakítva a modern nagyüzemi termelés feltételei, mégpedig átfogóan és az egész ország területén. A „vérrel és

verítéssel” járó folyamat irányítói azonban nem követték el azt a hibát, amit a korábbi tévesítésnél. A kényszerítő beléptetés után fokozatosan megteremtették a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit. Tőkét biztosítottak a működéshez, gépesítettek, kiképeztek egy komoly mezőgazdasági szakember gárdát. A megfelelő agrárpolitika nyomán alakuló nagyüzemi állattenyésztés és szántóföldi növénytermesztés igen magas színvonalat ért el és bőven jutott exportra is. Sőt a háztáji és a melléküzemági termelés lehetőségének megteremtése révén további kapacitásokat szabadítottak fel és vontak be a termelésbe. Kínai delegációk tanulmányozták akkortájt a magyar modellt; az állami nagyüzem és a kisüzem fúzióját. A hatvanas évek végétől történelmi léptékű változások játszódtak le a magyar falvakban. Nemcsak megszűnt a tömeges éhezés és nyomor, hanem elkezdődött egy tartós gyarapodás, például nőtt a fogyasztás, sorra épültek az új házak. De szépen gyarapodtak a közösségi javak is: iskolák, utak és járdák, vízvezetékek épültek, kiterjedt buszközlekedés valósult meg. 1945 után a magyar falvakban valósult meg legnagyobb léptékű társadalmi változás.

A század vége felé azonban fokozatosan kimerültek a gazdaság hajtóerői és erőforrásai. A problémák megoldása a modernizáció új szakaszának beindítását igényelte volna. Ezt az MSZMP reformerői kezdeményezték és sürgették ugyan, de a törekvésük elbukott. Az életszínvonal fenntartását és a gazdasági forrásigényt a vezetés külföldi hitelekből igyekezett fedezni, eredménytelenül, a további fejlődés helyett eladósodtunk. Az új fejlődési pályához a központi, állami gazdálkodás által elfojtott egyéni kezdeményező készséget és az emberekben rejlő alkotó energiákat kellett volna felszabadítani, ezt azonban az MSZMP vezetése nem tudta és nem mertte meglépni. Ugyanis ez már politikai változást is jelentett volna, s az „államszocializmus” intézményrendszere és hatalmi struktúrája ezt már nem tette lehetővé, meglehet a szovjethatalom sem tűrte volna el. Az egyéni autonómiák megteremtése, az állampolgári szabad szervezkedés és a gazdálkodás szabályozottan szabad megszervezése így egy későbbi történelmi fázisra maradt.

(2) Hazánk lakosságát 1945 előtt igen súlyos vagyoni, társadalmi, műveltségi és kulturális egyenlőtlenségek sújtották. Nemcsak „három millió koldus” országa voltunk, hanem ezzel együtt hatalmas, öröklött latifundiumok voltak az országban, amelynek a tulajdonosai a javaik után meseszerűen éltek. Mindez az értékrendet is átítatta. A felső osztályok tagjai, ritka kivételtől eltekintve, nemcsak a munkát és gazdálkodást vetették meg, hanem a munkást és a parasztot, de még a kereskedőt is. Az úri létforma nem tűrte a szorgos munkálkodást, s még a vagyont is veszített, lecsúszott nemes is hivatalba igyekezett, s az íróasztal mellett üldögélve semmittevással és hatalmaskodással töltötte az idejét. Nem a tehetség számított, hanem a rokonok. A munkás és a paraszt nemcsak szegény volt és nyomorgott, hanem még proli és bunkó is volt, vagyis a „jobb emberek” általános megvetése sújtotta mind munkáját, mind a személyét. Hatalmasak voltak a vagyoni és a társadalmi különbségek, és még csak remény se volt arra, hogy ez változni fog, legfeljebb kivételesen, szegmenseiben talán, de társadalmi méretekben nem. Az ország messze volt a Francia Forradalom egyik híres jelszavának a megvalósításától, vagyis az *egyenlőség* eszményétől.

Az elnyomottak, a szegény sorsúak gondjait felvállaló és orvoslásukat szorgalmazó kommunista, szocialista, szociáldemokrata és agrárius pártok, valamint a szakszervezetek elévülhetetlen történelmi érdeme, hogy politikájuknak gerincét ezeknek a kiáltó egyenlőtlenségeknek a felszámolása képezte, mint egyébként Nyugat-Európában is. Tévedés ne essék: ez nem egyszerűen csak szociálpolitika. A tömeges szegénységgel küszködő országok gazdasága sehol nem képes komoly teljesítményre, ma sem, hiszen ezeket a tömegeket is el kell tartani valahogy, miközben ők a bennük szunnyadó alkotó energiákat nem képesek a maguk, a családjuk és közösségük javára felszabadítani s használni. Ma sűrűn hallani, hogy vége a jobb-bal megkülönböztetésnek, s különösképpen vége a baloldalnak. A fent jelzett

pártok, minden különbségük ellenére, kétségtelenül baloldali pártok voltak, s ha nem az elnevezéseken lovagolunk, akkor az a párt ma is baloldalnak tekinthető, amely vállalja a társadalom nehezebb sorsú tömegeinek a képviselőit, életkörülményeinek javítását. Az MSZMP kétségtelenül ilyen párt volt.

Ha a munkás-paraszt hatalomról lehántjuk saját lózungjait és politikai ellenfeleinek ideológia utálkozását, és nem is némely egykori funkcionáriusa urizáló hajlamára koncentrálunk, akkor teljesen világos előttünk, hogy a párt történelmi igazságtételt hajtott végre. Munkát és kenyeret adott azon milliók kezében, akik korábban súlyos szegénységben éltek. Sőt a rendszer vége felé már kifejezetten általános gyarapodás volt az országban, amit kritizáltak is a párt dogmatikusai, mondván, túrhetetlen ez a kispolgárisodás. Nehéz pontosan definiálni ebből a szempontból az ország állapotát, de nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy hazánk leginkább egy hagyományos „szakszervezeti társadalom” volt, értve ezen azt, hogy megvalósult a szakszervezetek által sűrűn követelt munkabiztonság, méltányos bérezés és elfogadható jövedelmi differenciálás. A korabeli statisztikák és egyéb felmérések szerint hazánkban háromszorosak volt a látható különbség a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmek között.

A Kádár-korszak iránti nosztalgiát is erre felé érdemes keresni. Egyrészt a munkabiztonság, valamint a tisztas jövedelem és a lassú gyarapodás nagyon sok ember álmának a megvalósulását jelentette, másrészt az irritálóan magas jövedelmek hiánya és a hivalkodó fogyasztás „kikapcsolása” a rendszerből azzal járt, hogy az egyenlőség eszménye általános tapasztalat lett. Ennek megvolt persze a társadalmi ára. A rendszer, ahogy akkor fogalmazták, „alulról nivellált” volt, azaz nem támogatta a magasabb jövedelmek kialakulását, még akkor sem, ha ez kiugró egyéni teljesítményből származott volna, s különösképpen érzéketlen volt a kiváló szellemi munka iránt. Az urak és más hatalmasságok eltűnése a társadalomból természetesen nem jelentette azt, hogy nem alakultak ki új társadalmi különbségek, de ezek munkajövedelmekből származó különbségeknek tűntek, s ha mégsem, mint például a vezetői pozíciók, akkor ezt a társadalmi hasznosság és felelősség elve alapján próbálták legitimálni. Vagyis már sem a származás elve, sem a vagyon nagysága nem igazolható társadalmi különbségeket.

(3) A társadalmi felemelkedés esélyeinek megteremtése az egyéni életutak nyitottá válását jelentette, mindenekelőtt az alsóbb néprétegek tagjai és gyerekeik előtt. A felemás vagy teljesen elmaradt polgárosodás okán évszázados tapasztalat volt ugyanis az, amit Csokonai Vitéz Mihály valamikor a hazai felvilágosodás idején így fogalmazott meg: „Kanász marad akinek / A nevelője kanász”. Történetek kísérletek arra, hogy ez változzon, de a vagyon és hatalomféltő „úri kíméletlenség”, ahogy pedig Ady Endre írta, ezt mindig megakadályozta. Az uralkodó rendi erők szolgai létet preferáló világa, amit viszont Bibó István ostromozott keményen, még a két világháború között is ellenállt a polgárosodással együtt járó egyéni szabadságok kibontakozásának, amely a társadalmi felemelkedést a tehetséghez, nem pedig a „röghöz és a származáshoz” kötötte volna. Ez a politikai ellentét húzódik meg egyébként a máig érő úgynevezett népi-urbánus vitában is, hiszen az „urbánus” rétegek a rendi és úri világgal szemben álló polgári Magyarország lehetőségét képviselték.

Az úri rend felszámolásának történelmi feladata azokra a politikai erőkre maradt hazánkban, amelyek a második világháború után jutottak hatalomra. Közöttük többé-kevésbé egyetértés volt a „rég világ” eltörlésében, jóllehet a megoldást nem egyformán képzelték, annál is több volt persze az eltérés abban, hogy milyen is legyen az „új világ”. A feladatot megvalósító MDP, majd MSZMP kíméletlenül bánt a régi uralkodó elit tagjaival. Nemcsak a vagyonuktól, a javaiktól és a hatalmuktól fosztották meg őket, hanem még a gyerekeiket is páriálásra kárhoztatták, egészen a kádári konszolidáció kibontakozásáig. Jó okkal gondolhatjuk, hogy a politikai intézkedéseket motiváló plebejusi düh és igazságtételi igény

talán érthető, de történelmileg tekintve a megvalósítás kíméletlensége felesleges volt és inkább ártott, mint használt az országnak. Azt pedig tényleg semmi se igazolhatja, hogy még a kiskereskedőket és a kisebb műhelyeket, iparosokat is eltüntették, felszámolták.

Az MSZMP azonban ebben a vonatkozásban különös helyzetbe került. Az egyéni szabadság és társadalmi felemelkedés lehetőségeit a szovjethatalom által is erőltetett kommunista ideológiában fontos szerepet játszó tőke és polgárellenség keretei között kellett kibontakoztatni. Márpedig ez tűz és víz. A párt pragmatikusan oldotta fel az ellentmondást. Egyrészt már-már mantra módon ismételte a tőkés rend, a polgári társadalom és a nyugati világ végét, ennek ideológiai kliséit, másrészt ennek számtalan funkcióját állampártként saját maga igyekezett megvalósítani, bízva abban, hogy képes lesz a negatív vonásait kiküszöbölni. Korlátozta ugyan az egyéni gazdagodást és fogyasztást, de igyekezett kinyitni az utat a munkához és a teljesítményhez kötött gyarapodások és egyéni életutak előtt.

Ennek központi eleme az iskolázottsági lehetőségek kibővítése és a magasabb iskolai végzettséggel járó státusemelkedések biztosítása volt. A rendszer egyik emblemikus sajátossága volt a munkások és a parasztok gyerekeinek tömeges részvétele a magasabb fokú képzésekben: középiskolákban, technikumokban, főiskolákon, egyetemeken. Ez nemcsak történelmi igazságtétel volt, hanem hatalmas társadalomalkotó energiákat szabadított fel, és egyben az emberek általános elégedettségével párosult. Az egyéni gazdasági vállalkozás ugyan nem volt lehetséges, de az úgynevezett elsőgenerációs értelmiségiek tömegei nem is elsősorban erre törekedtek: mérnökök, orvosok, jogászok, közgazdászok, mezőgazdászok, tanárok akartak lenni, s ennek megvoltak a lehetőségei. Nem hárult el minden akadály az elől, hogy valaki kibontakoztassa a tehetségét, de már nemcsak a „jó családok” sarjai részesülhettek magasabb fokozatú képzésben.

Jó okkal állíthatjuk, hogy ezek a rétegek alkották a rendszer egyik komoly bázisát. Ehhez az emelkedéshez civilizációs vívmányok is társultak. A sorra épülő gyárak és iskolák, az út és közlekedési hálózat vagy a közműhálózat fejlesztése, a nagyüzemi mezőgazdaság megjelenése, a hatalmas lakásépítkezések és a városiasodás azt jelentette, hogy a tanult és vállalkozó kedvű fiatalok és munkás emberek nem üres térbe érkeztek: várták őket az új munkahelyek és a civilizálódó települések. Tévedés azt gondolni, hogy „Kádár népe” csak az osztogatást szerette és várta el. A mindennapjait élő józan gondolkodású emberek általában egyéni és családi életutakban, ezek gazdagodásában gondolkodnak. Márpedig ez, ha felülről korlátozottan is, tömegesen biztosítva volt ebben a rendszerben, ami nem elhanyagoltató eredmény, különösképpen a hazai történelmi előzmények és tapasztalatok, sőt az elmúlt tíz év után.

2. A rendszerváltozás utáni húsz év: a demokrácia évei

Az utolsó forradalom Magyarországon az 1989/1990-es rendszerváltás volt, amikor véres leszámolások és tömeges atrocitások nélkül radikális hatalmi és társadalmi változások játszódtak le hazánkban. Pontosabban mondva, kezdődtek el 1989-ben, s tartott a megvalósulásuk mintegy másfél-két évtizedig. Nem igaz, hogy ez csak az elitek alkujja volt: tüntetések jelezték az emberek általános törekvését, továbbá jól érzékelhető tömegigény támogatta a változásokat. Mindez összekapcsolódott a nemzeti szuverenitásunk kifermálódásával: kivonultak hazánkából a megszálló szovjet csapatok, megszűnt a Varsói Szerződés és KGST. Külpolitikánk is új alapokra került: beléptünk a NATO-ba, újraformáltuk a külhoni magyarsággal való viszonyunkat és később tagja lettünk az Európai Uniónak is. Ezek tektonikus társadalmi változások voltak, amelyeket okkal lehet forradalminak nevezni. A változás lényege, hogy egyrészt leépült az állampárti hatalmi gépezet, az állami tulajdonú gazdálkodás és az egy-párti ideológia, másrészt pedig az, hogy mindezt fokozatosan

felváltotta a szabadon szerveződő, versengő pártrendszerre épülő hatalmi struktúra, a magán tulajdonra alapozott tőkés gazdálkodás és az ideológia-szellemi sokszínűség.

Ebben a folyamatban az MSZMP kulcsszerepet játszott. Megvalósításához a párt reformerői szövetkeztek a demokratikus ellenzéki és népi elkötelezettségű mozgalmak vezetőivel. A tárgyalásos vagy kialakult forradalom, ahogyan nevezték akkor az eseményeket, megteremtette a változás jogi kereteit, s ennek nyomán alakult át az MSZMP reformer része Magyar Szocialista Párttá, és indult egyik versengő erőként az első majd későbbi szabad parlamenti választásokon. Figyelemre méltó, hogy minden belső feszültsége, osztódásai ellenére a Fidesz mellett egyetlen rendszerváltó pártként és egyetlen jelentős politikai erőként talpon maradt közel harminc évig, hol kormányon, hol ellenzékben. Ez azt jelzi, hogy a párt olyan politikai vágyakat tudott artikulálni, amelyek megfeleltek a választói, állampolgári igények jelentős részének.

Az előző részben arról volt szó, hogy a szocializmus évtizedeiben az előd párt milyen megszüntetve megőrzendő, folytatásra érdemes társadalmi változásokat valósított meg szocialista politikaként. Ebben a részben azt próbáljuk számba venni, hogy az MSZP a rendszerváltozás két évtizedében – el egészen a 2008-as gazdasági válságig és a FIDESZ 2010 évi hatalomra kerüléséig – milyen társadalmi szerepet töltött be, milyen pozitív és negatív vonások jellemezték magának a pártnak a működését és az egész eltelt, mintegy két évtizedet, tehát mit érdemes tovább vinni és mit kellene inkább felejtetni. Ennek három lényeges tendenciája van. Egyrészt a párt meghatározó erőként részt vett egy új gazdasági és politikai rendszer kialakításában, másrészt őrizte, de nem fejlesztette és dinamizálta a választók mindennapjait érintő társadalmi és szociálpolitikai intézményeket, harmadrészt kereste ugyan, de nem találta helyét az egyre inkább mediatizálódott társadalmi, politikai valóságban.

(1) Az MDF, a Fidesz és a Szocialista Párt kormányai 2008 előtt nyilvánvalóan a liberális (szabadelvű) tőkés gazdaság és polgári társadalom kiépítésén s megszilárdításán dolgoztak. Nem volt ez egyszerű folyamat, s nem kevesebb „vérrel és verítékkal”, igazságtalanságok halmazával járt együtt, mint máshol a világban. A tőkét ehhez egyrészt a privatizálható állami vagyon, másrészt a fokozatosan beáramló külföldi tőke biztosította. Kezdett kialakulni a magyar burzsoázia is, amely döntő mértékben a korábbi hatalmi elit tagjai közül verbuválódott. A többpártrendszer kiépülése, az ismétlődő parlamenti és az önkormányzati választások és a civilszervezetek szaporodása azt mutatta, hogy a hatalmi intézmények vonatkozásában is formálódott a magyar polgári társadalom. Az ideológiai monopóliumok leépülése után a magyar közélet és szellemi szféra sokszínűvé vált, s nagyjából olyan lett, mint a nyugat-európai országokban.

Ebben a folyamatban az MSZP kormányai három cikluson keresztül is meghatározó szerepet játszottak: támogatták ezeket a forradalmi változásokat, vagyis hazánk átvezetését a Szovjetunió által uralt állampárti társadalomból a szabadelvű, magángazdálkodásra épülő tőkés és versenyelvű polgári társadalomba, mondhatni fél-ázsiai, félféudális állapotból egy európaiba. Egy ilyen történelmi-társadalmi feladat messze nem klasszikus szocialista párti program, inkább passzolna egy vállalkozó és tőkebarát, mai elnevezéssel mondva neoliborális pártszerveződéshez. Vagy talán nincs is olyan párt, amelyhez ez eleve odarendelhető lenne, hiszen a pártok már létező társadalmi, gazdasági és hatalmi keretek között működnek. Ismét az történt, ami 1945 után: elmaradottságunkat pótlendő *muszáj Herkulesként* a társadalom egészét kellett átalakítani, modernizálni. Egy-egy ciklus erejéig ebben részt vett az MDF és a FIDESZ kormány is, de a feladat oroszánrészét az MSZP által vezetett kormányok vállalták magukra és végezték el. Tisztelet érte azoknak, akik részt vettek benne és megteremtették hazánkban a demokratikusan működő polgári társadalom alapjait; a magángazdálkodást, a

kompetitív többpártrendszer, a véleménynyilvánítás és terjesztés szabadságát, az individuális szabadság lehetőségét.

(2) Utólag már mindig okos az ember, de van egy átfogó területe a társadalomnak, amely ezekben az években homályban maradt, valójában már a rendszerváltoztatás lázas két évében sem kapott kellő figyelmet. Ez a jövedelem- és szociálpolitika, a munkabiztonság, a lakáspolitikai, a nyugdíjrendszer, az oktatás és az egészségügy kérdése. Vagyis azok a területek, amelyek leginkább érintik az emberek mindennapjait és életlehetőségeit. A kilencven utáni forradalmi változásokat egyrészt kísérte egy illúzió, mely szerint az adott területek problémái az új gazdasági és politikai viszonyok között szinte maguktól kedvezően alakulnak. De kísérte egy fókuszátlanság is, amely pedig a kormányzó erők figyelmét és eszközeit elvonta ezekről a területektől, ennél fontosabbnak tartott programok megvalósítása közben és ezek javára. Esetleg úgy gondolták, hogy az öröklött és továbbműködtetett intézmények révén megoldhatók az itt felmerülő problémák. Ám egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem ez a helyzet.

Nem mondhatjuk, hogy nem látszottak ezek a társadalmi gondok. Már a közvetlen tőkehatékonyra és nyereséges gazdálkodásra történő áttérése során mintegy másfélmillió ember került az utcára, főleg a képzetlen dolgozók, s ezek többsége cigány ember volt. Köztudott, hogy kilencven előtt a roma férfiak mintegy hetven-nyolcvan százaléka munkahellyel rendelkezett, utána viszont már igen kevesen, s ezt a problémát azóta is hurcoljuk magunkkal minden szörnyűsége társadalmi konzekvenciájával együtt. A problémákat megoldandó mindhárom szocialista kormányzat próbálkozott reformokkal, de ezek rendre megfeneklettek. A szocialista kormányzatok, hagyományaik szellemében, szívesen osztogattak, főleg a választások előtt, de ezek hatása hamar elmúlt. Azt mondhatjuk tehát, hogy a gazdaságon és politikán túli átfogó társadalmi reformok és változások elmaradása, fél-forradalmivá tette a kilencven utáni történelmünket. Ahogy sokszor mondták: a nagy ellátórendszerekhez senki nem mert, vagy nem tudott érdemben hozzányúlni. Jóllehet a társadalmi esélyegyenlőség szellemében ez tipikusan szocialista feladat lett volna.

Egy társadalmi haszna azonban volt az elodázásnak: a társadalompolitikai intézmények legalább nem lettek lerombolva, ami a 2010 után kormányzati intézkedések fényében komoly eredménynek számít. Érdemes emlékeztetni magunkat arra, hogy a Kádár-korszakban épült ki a teljes körű nyugdíjrendszer, a kor színvonalán álló és az ország anyagi lehetőségéhez mért ingyenes és átfogó egészségügyi ellátás, egy széles körű szociálpolitika, az esélyegyenlőséget preferáló oktatási rendszer. Ezek úgy-ahogy működtek kilencven után is, nem rosszabbul, mint korábban, inkább folyamatosak voltak az intézmények finanszírozási gondjai, amiket a kormányzatok ad hoc intézkedésekkel próbáltak orvosolni. Nem tűnt tehát sürgető gondnak a radikális átalakításuk, miközben halmozódtak bennük s körülöttük az anyagi és a társadalmi feszültségek.

(3) A társadalom és a politikai élet mediatizálódása pár évtizede zajló és egyre átfogóbb folyamat. A rádió, az újságok és a televízió, majd a komputerizáció, a világháló és az okos telefonok teljesen átalakították az emberi érintkezéseket, az ismeretszerzés módjait és a tudás természetét. Egyrészt egyre nagyobb tömegek váltak elérhetővé a stúdiók és a „hírgyárak” számára, másrészt az új eszközök a tömegtársadalom tagjainak felkínálták és felkínálják ma is a nagy szabadságfokú individuális érintkezések lehetőségét, harmadrészt fokozatosan átalakítják a közösségi szerveződés és együttműködés formáit, például az igazgatást, a közlekedést, vagy akár csak a különböző spontán közösségi szerveződését. Tévedés azt gondolni, hogy ezek a változások megsemmisítik az objektív tényeket, hogy az értelmi tartalmak elvesztik a jelentőségüket. De két dolgot látni kell. Az egyik: ezeknek az eszközöknek a birtoklása és működtetése társadalomformáló hatalmi tényezővé vált. A másik:

radikálisan átalakították és alakítják ma is az emberi kapcsolatokat és ismeretszerzési módokat. Ennek következtében egy politikai párt, amely önmagát komoly társadalmi tényezőnek kívánja látni, nem nélkülözheti a számvetést ezzel a folyamattal.

Az MSZP viszont adósa önmagának és a társadalomnak is a mediatizálódás politikai következményeinek számbavételével. Ezt tette 2010 előtt is, ezt tette 2010 után is. Túl azon, hogy kormányzati pozícióban létrehozott egy információs főhatóságot, keveset tett azért, hogy ezt a változást politikájának részévé tegye. A kommunikációt például csak tartalmi és mennyiségi kérdésként gondolták el: úgy, hogy a támogatásunk érdekében igazat kell szólni, és mindezt széles felületen terjeszteni.

De az MSZP a médiumok használatában is lemaradt: nehézkesen élt s él az itt kínálkozó lehetőségekkel. Természetesen fontosak a személyes találkozások, de például ez ma már bonyolítható a világhálón is; és ennek csúcsa nem a géphangú telefonhívogatás. A választásokon is lehetséges ezen eszközök használata, akár az egyes választók eléréséig. De mindennél fontosabb lett volna már 2010 előtt is, hogy a párt önmagára a mediatizálódott társadalom és közélet politikai szervezeteként tekintsen. A probléma, hogy a párt gondolkodása ezzel kapcsolatban nem modern, az átalakuló társadalmi valóságnak nemcsak a szavait nem érti, hanem a gondolkodásmódját sem. Egy adalék ehhez: sokan nem értik azt az erőteljes szimbolikus térfigyelési stratégiát sem, amit a Fidesz megvalósít.

3. A szavazatvesztésről

A 2010 előtti történelmi szakasz lezárásaként feltehetjük a kérdést: vajon a mediatizálódás iránti érzéketlenségen túl miért vesztette el az MSZP szavazóinak nagy részét a 2010 évi parlamenti választásra. Javasoljuk, hogy ez ügyben feledkezzünk meg a sokat ismételt, de valójában önfelmentő mantráról: rosszul kommunikáltunk. Bár csak ennyi lett volna a probléma! Nyilván ez a tényező is számít, mint arról fentebb szóltunk, de feltétlen megemlítendő három további tényező is.

(1) *A világgazdasági válság.* Ez nyilvánvalóan külső ok, amely az MSZP kormányzásának a vége felé jelentkezett. A választópolgárok ilyen megrendítő esemény szociális következményeit mindenütt hajlamosak a regnáló kormánypártok nyakába varrni. Nálunk is ez történt, amire a kampányban az ellenzéki pártok még rá is erősítettek. Így vesztette el az MSZP 2006. évi szavazóinak mintegy a felét, és lett belőle húszszázalékos párt, hogy aztán 2020-ra már a parlamenti bejutási küszöb, a hírhedt 5 % százalék közelébe kerüljön. Történt ez az erős mandátumvesztés annak ellenére, hogy Bajnai Gordon kormánya viszonylag jól kezelte a válság első, drasztikus tüneteit, amit még az ellenfél vezetője is elismert, igaz, csak egy hétig.

(2) *A Fidesz magatartása.* Ezt a tényezőt ritkán szokták számításba venni, hiszen ennek még a „hivatásos” politikai elemzők sem tulajdonítanak komoly jelentőséget. Az MSZP vezetői elkövették azt a hibát, hogy nem számoltak a Fidesz és a Fidesz-vezér politikai kegyetlenségével és hiéna-természetével. Vélhetően korábbi tettei alapján azt gondolták, hogy demokratikus politikussal állnak szemben, ám a 2002-es veresége után már nem ez volt a helyzet. Orbán istent-embert nem ismerve, szívós munkával elkezdte építeni saját egyeduralmát, s még arra is képes volt, hogy a polgárháború szélére sodorja az országot. Azóta is mindent megtesz, hogy az összes ellenzéki erőt politikailag teljesen megsemmisítse, sőt ezt még ki is mondja, mint azt is, hogy nem demokratikus, hanem illiberális (nem szabadelvű) társadalmi rendszert épít. Ennek következtében semmi józan önmérséklet, semmi konszolidált viselkedés nincs: a Fidesz és vezére csak az erőből ért. Ehhez képest az MSZP gyakran a demokratikus jófiúként viselkedett, miközben nem demokratákkal állt szemben. A „nyusziságba” az értelmiségi holdudvar is „besegített”, amelynek vezérelve volt és maradt: mi

nem lehetünk olyan aljasok, mint ők. Persze, hogy nem, de számtalan lehetősége volt és maradt a pártnak arra, hogy határozottan erőt mutasson fel. Ha valahol, akkor itt mutatkozott meg az innováció hiánya, a kényelmesség, a szokások hatalma.

(3) *A korrupció.* Ez volt a harmadik tényező, amely kétségtelenül hozzájárult a választói támogatás erodálásához. Ezzel kapcsolatban felesleges a méricskélés és a számok emlegetése. A választók szemében a korrupció hatalmi helyzetben elkövetett lopás, bármennyi is a lenyúlt összeg, és előbb-utóbb megbüntetik a korrupst politikusokat és pártjaikat. A korrupciónak közismerten kétféle formája van: az egyik az, amikor a politikus kisíbolja magának (barátainak, családjának) a közpénzt, a másik az, amikor a közhatalmi pozícióban lévő személy valakiknek elvtelen engedményeket tesz, amiért aztán az illetők jól megfizetik. Pénz és korrupció nem lehet ugyanaz: egy pártműködéshez komoly anyagi források kellene, és egyéni szabadság sem létezik jövedelem és pénz nélkül. Egy párt és egy kormány azonban nem üzleti vállalkozás, hanem közösségi képviselési forma. Jó okkal mondhatjuk tehát, hogy akiket elsősorban az egyéni gazdagodás érdekel, és nem bírnak ellenállni a pénz csáberejének, azok fogjanak üzleti vállalkozásba és ne a hatalmi pozícióikat használják erre a célra. Ez ilyen egyszerű. Az MSZP-nek kormányzása tizenkét éve alatt a Tocsik üggyől kezdve a Simon ügyön át több korrupciós botrány volt, és az ellenfél keményen rá is varrta ezeket, amit csak egy módon lehet feledtetni: a párt még a látszatát is kerüli annak, hogy korrupcióval fertőzött szervezet lenne.

4. 2010-től napjainkig: a reménytelenségbe tolt ellenzékiesség tíz éve

A FIDESZ 2010-ben aratott elsőpró erejű parlamenti győzelme nemcsak kétharmadot hozott a szervezet számára, hanem a párt vezére az új többség birtokában pártalkotmány erőltetett rá az országra, és egy új forradalmat hirdetett meg, ahogy ő nevezte, „fűlkeforradalmat”. Ez azonban egy nyilvánvalóan reakciós és ellenforradalmi fordulat volt, és tart immár harmadik választási ciklusban. A párt és kereszténydemokrata szövetségese minden lehetséges vonatkozásban visszavonta a rendszerváltozás demokratikus és polgári vívmányait, elegyítette egymással a kádári rendszer diktatórikus vonásait és a két háború közötti világ félfudális karakterét. A törvényhozást és a kormányzást arra használja, hogy „bebetonozza” saját hatalmát. Saját embereit ülteti be minden fontos pozícióban, a szakpolitikai intézkedéseket alárendeli a Fidesz hatalmi érdekeinek, manipulálja a választási rendszert, és az ellenzéki erőket fokozatos megfojtja. Tetézi mindezt elképesztő méretű korrupcióval, aljas manipulációk sorozatával, háborús retorikával, félelemkeltéssel és gyűlöletszítással.

Nincsenek könnyű helyzetben az ellenzéki pártok ilyen rezsimben. Nem véletlenül merült fel az elmúlt években az a kérdés, hogy egy efféle lopakodó és egyre nyíltabb diktatúra keretei között egy ellenzéki párt elérhet-e egyáltalán bármilyen érdemei változást. Talán még a választásokon sem kellene részt venni, fogalmazták meg többen a javaslatot, hiszen a hatalom úgy alkotta meg a választási törvényt és alakította ki annak eljárásrendjét, hogy szinte lehetetlen leváltani. Többféle kísérlet történt az ellenzéki cselekvési tér bővítésére, de ezek sokáig nem vezettek sikerre. Új pártok alakultak és mérették meg magukat a választásokon, a meglévők próbáltak valahogy szövetkezni egymással, nem sok eredménnyel. Ezen nyilvánvalóan komoly rést ütött a 2019 évi önkormányzati választás. Ezzel együtt is maradt a Fidesz nyomasztó fölénye, a szétaprózott ellenzéki tér, és közben nőtt a választói reménytelenség. A közvélemény-kutatók rendre azt mérik, hogy a választópolgárok mintegy fele a pártot választani nem tudók táborába tartozik. A közbeszédet áthatja a párt- és politikautálat, jobb esetben a közömbösség szelleme. Az MSZP a reménytelenségnek ebben a tíz évében három féle stratégiát követett.

(1) *Próbálta megőrizni magát*, mondhatni jobb időkre. Nem volt ez egyszerű feladat, annál kevésbé, mert egyrészt a pártból egy csoport kilépett, másrészt a tíz év alatt elvesztette szavazóinak mintegy a felét, majd még annak is a felét. A csoportos kilépés nemcsak azzal járt, hogy a szavazók tekintélyes része elpártolt tőle, hanem azzal is, hogy a viharos esemény kialakított egy látszatot; az MSZP a „rég elvtársak” és a maradiak pártja, akik a múltjukból élnek, nem nyitottak a társadalmi változásokra és az újra.

Sokan hajlamosak ezt az önmegőrző, vagy önfenntartó funkciót szimpla önmenedzselésnek, a személyes pozíciók folyamatos átmentésének tekinteni. A pártpolitikát is emberek csinálják, még hozzá erős akarattal bíró emberek, és nem várható el senki politikustól, hogy csak úgy hirtelen eltűnjön a közéletből. Ha mégis megtörténik, akkor ez a társakkal és az önmagával folytatott küzdelem során valósul meg, és még ilyenkor is érdemes ügyelni arra, hogy az illető, ahogy a keleti népek mondják, „megőrizze az arcát”. (Más kérdés a köztörvényes bünelkövetés esete.) Azt érdemes tehát nézni, hogy adott pozícióban mit tett és tesz a politikus, nem azt, hogy ott van-e még egyáltalán, ahol van, és esetleg mióta. A közvélekedés, de az értelmiségiek is, okkal-ok nélkül, hajlamosak a politikusok gyalázására, ami úgy általában igen méltánytalan, és sokat árt magának az adott közösségnek is. Hiszen nehéz és összetett munka a politikusi mesterség, amit talán illendő méltányolni, és ezzel a gyalázkodó attitűddel nem kellene távol tartani a politikától a politikusi mesterségre, a közösség szolgálatára alkalmas kiváló embereket.

(2) A másik tíz éven át követett stratégia a *kormány és a kormánypártok bírálata* volt. Mondják, ez minden ellenzéki erő feladata, mármint az, hogy rámutasson a kormány hibáira, leleplezze a manipulációit és a korrupcióit. Ez kétségtelenül így van. Gyakorolták is ezt a funkciót az MSZP politikusai igencsak szorgalmasan az elmúlt tíz évben. Van olyan prominens politikus a pártban, aki kifejezetten a kemény kritikáiról lett ismert. De többnyire erről szóltak a párt sajtótájékoztatói is. Tegyük ehhez hozzá: a kormány messzemenően rászolgált ezekre a bírálatokra. A Fidesz nemcsak szétverte a demokratikus intézményeket és ezeknek többnyire csak a látszatát hagyta meg, hanem velejéig korrumpált kormányzást valósított meg, ráadásul szinte nyíltan. Ezzel kapcsolatban a párt politikusai egyszerűen csak hangot adtak sokak felháborodásának és elégedetlenségének. Többnyire ezt tette a maradék ellenzéki sajtó is. Más kérdés, hogy ezek a bírálatok a választóknak csak a szűk köréhez jutottak el, s akikhez esetleg eljutottak azoknál sem „verték ki a biztosítékot”.

A probléma ugyanis nem egyszerűen az, hogy megfogalmazásra és kimondásra kerültek-e a kritikus vélemények, merthogy igen, hanem az, hogy ezeknek mi a hatása. Kétségtelenül alig valami, már-már frusztrálóan minimális volt a politikai bírálatok és leleplezések hatása, jóllehet a politikusok ezekhez komoly reményeket fűztek és fűznek ma is. Csatlakozott ehhez a reményhez a baloldali értelmiségiek tekintélyes része is, főleg olyan módon, hogy értetlenül álltak a jelenség előtt. „Hiszen világosan be lett bizonyítva, hogy...” – és sorolták a tényeket, prezentálták az ésszerű, logikus magyarázatokat, a korrupciós eseteket. Ezek a bírálatok és leleplezések új támogatókat viszont nem hoztak sem a kormánypárti szavazók sem a közömbösek táborából, miközben persze megerősítették elkötelezettségükben az eddigi elkötelezetteket.

Ennek a helyzetnek vélhetően két egyszerű oka van. Az egyik az, hogy a politikai vélemény és elkötelezettség nem pusztán értelmi belátáson múlik, hanem szerepet játszik benne a hagyomány, a megszokás, az érzelem és az érdek is. Mindegyik racionális (logikus) motívum, csak másként az, mint az elvont értelmi működés. A politika értelmiségi szereplői közül ezt kevesen értették meg, s még kevesebben tudják elfogadni. A másik ok a kritika csapdája. Nem olyan értelemben, hogy a „beolvasás” elégedettséggel tölti el a bírálót, s úgy véli, elvégezte a munkáját, bár ez is gyakran megesett, hanem olyan értelemben, hogy *a tagadó foglya maradt a tagadottnak*. Valójában ugyanazt mondja, mint a megbírált személy

és politikai tevékenység, csak éppen ellenkező előjellel. Ebben a viszonyban azonban mindig a megbírált párt a kezdeményező és fontos tényező, a bíráló csak reagál erre. A politika nyilvánosságában ugyanis az igazi elutasítás a *csend*, az elhallgatás, illetve a bírálat mellett és azon túl, a *pozitív* tartalmú alternatív témák, új programok, elfogadható ideák és vonzó történetek prezentálás. Az elmúlt tíz évben a választópolgárnak gyakran lehetett az az érzése, hogy a Fidesz nemcsak szavazók sokaságát verte át, hanem propagandája az ellenzéki erőket is csapdába ejtette.

(3) AZ MSZP által követett harmadik stratégia az volt, hogy megkísérelte *kiformálni saját specifikusan baloldali, szocialista arculatát*, stratégiáját, tehát nemcsak kritizálta és tagadta a „Fidesz-valóságot”, hanem próbált új programokat megfogalmazni, és még kezdeményezte is a megvalósításukat. Csakhogy ezek a törekvések elsikkadtak a kormánnyal vívott egyenlőtlen küzdelemben, mondhatni alig látszottak ki a kormánybírálatok alól, ráadásul töredékesek is voltak és alig jutottak el a választókhoz. Pedig a Fidesz „vadkeleti” kapitalizmusában az „útszélen hagyott” dolgozói milliók léte szinte kínálta magát egy új politikai képviselőre. Értve ezen azt, hogy a társadalmi változásokat figyelembe véve egy olyan szocialista program következetes és *egységes* képviselőre, amely alternatívája a Fidesz-KDNP országglásának, de nem tagadóan, hanem pozitívan kifejtve, egységes keretben. Minden valószínűség szerint ennek megteremtése az MSZP előtt álló időszak legfontosabb stratégiai feladata, egyébként a párt támogatottsága tovább csökken.